

HERINNERINGEN AAN DRENTHE

In dit artikel beperk ik me tot het belichten van de hoofdonderwijzers van de Beiler openbare school gedurende de 19e eeuw. Eerst wordt een overzicht gegeven van wat de onderwijswet van 1806 regelde met betrekking tot het onderwijs. Vervolgens kan de periode van een eeuw wat de school betreft opgedeeld worden in drieën. In de eerste periode staat onderwijzer Gerrit van Cleef centraal, dan een tussenfase met de onderwijzers W. van Cleef en A.H. Dikboom en tenslotte de periode die gedomineerd wordt door Izaäk Mulder. De tussenfase en de periode van Izaäk Mulder zullen aanbod komen in deel 2 in de volgende uitgave.

Wetgeving en onderwijs

Al in 1600 gingen kinderen in Beilen naar school, die een kerspelschool was. Een kerspel was een kerkelijke gemeente bestaande uit een aantal buurtschappen rondom een kerk. Zo'n school had een vaste onderwijzer en moest volgens de kerkorde het hele jaar open zijn. Het toezicht op het onderwijs hadden de predikant en de ou-

derlingen. Van het schoolgaan kwam niet zoveel terecht. Leerplicht bestond toen niet en er was een groot verschil in het bezoek 's zomers of 's winters. In 1811 bijvoorbeeld gingen er in Beilen 's zomers 30 kinderen naar school en 's winters wel 235. Dit had ook te maken met het feit, dat Beilen overwegend een agrarisch dorp was.

Links: Openbare lagere school aan de Schoolstraat in Beilen voor de afbraak in 1960

Vanaf 1795 werd een begin gemaakt met een door de staat geregeld nationaal onderwijsplan. Alleen nationaal kon betaalbaar lager onderwijs, dat paste bij het beroepsniveau van het onderwijzend personeel en bestemd was voor het gewone volk, worden geregeld. Kinderen van rijke ouders gingen naar een kostschool of kregen huisonderwijs en kinderen van de allerarmste ouders gingen niet naar school. De eerste schoolwet werd op 6 juni 1801 van kracht, maar werd al gauw vervangen door een tweede op 29 juli 1803 vanwege een wijziging in de staatkundige toestand. Ook deze wet was geen lang leven beschoren, want er kleefden allerlei gebreken aan. Een nieuwe schoolwet kwam op 3 april 1806 tot stand en die bleef tot 13 augustus 1857 op wat wijzigingen na van kracht.

Opstelling van alle kinderen. Voor de ingang juf Iwema eind jaren '50 van de twintigste eeuw

Opvallend in deze schoolwet was de controle van de regering door schoolopzieners. Hun activiteiten waren niet alleen beslissend voor het ten uitvoer leggen van deze wet, maar ook voor de kwaliteit van het onderwijs. Om les te kunnen geven moest de onderwijzer voldoen aan een paar voorwaarden. Hij moest een getuigschrift van goed burgerlijk en zedelijk gedrag overleggen en in het bezit zijn van één van de bewijzen van bekwaamheden, onderscheiden in vier rangen. De rangen (van de 4e tot de 1e) konden achtereenvolgens behaald worden op de leeftijden 16, 18, 22 en 25 jaar. Iemand met de 4e rang moest tamelijk bedreven zijn in lezen, schrijven, rekenen en enige aanleg hebben tot het geven van onderwijs. Met een 3e rang moest de onderwijzer ervaren zijn in lezen, schrijven, rekenen (hele en gebroken getallen en toegepast rekenen), enige kennis hebben van de beginselen van de Nederlandse taal en enig begrip van een goede manier van lesgeven. Bij de 2e rang ging het om bedreven zijn in lezen en schrijven, het beheersen van theoretische en praktische rekenkunde, kennis van de voornaamste regels van de Nederduitse taal,

BURGEMEESTER en WETHOUDERS
te Beilen, roepen bij dezen op, **SOL-
LICITANTEN** naar de **VACANTE
SCHOOL** te **Spier**, en die van

Hulponderwijzer,

te **BEILEN**,

voor welke beide betrekkingen den rang van **Hulpon-
onderwijzer** gevorderd worden.

Het tractement voor d'Onderwijzer te Spier f 250-00,
beuevens f 30 -- voor Woning; alzoo te zamen f 280 --
Voor dat van Hulponderwijzer te Beilen is als minimum
f 200-00 gesteld.

De Raad is echter genegen eene hoogere bezoldiging te
geven en deze te regelen naar bekwaamheid.

Tegen **veer billijke prijzen** zijn zoowel te
Beilen, als te **Spier** **GODE KOSTHUIZEN**
te bekomen, terwijl voor **VERDERE OEFENING**
alhier de gelegenheid gunstig is, onder de leiding van den
Hoofdonderwijzer **DIKBOOM**.

Die genegen is, een van beide posten te vervullen,
adressere zich binnen 14 dagen met franco brieven aan
den Burgemeester der Gemente.

Nader zal worden bekend gemaakt, de dag van
't examen van Spier, en in correspondentie worden ge-
treden met hen, die als **HULPONDERWIJZER**
te Beilen wenschen geplaatst te worden.

Beilen, 24 Junij 1861.

Burgemeester en Wethouders
voornoemd,
**W. TIMMER, I. B.
R. REINDS.**

Vacature voor hulponderwijzer

enig begrip van aardrijkskunde en geschiedenis en voldoende bekwaamheid en geoefendheid in oordeelkundig onderwijs. En bij de hoogste rang ging het om een grondige ervarenheid in de diverse vakken van het lager onderwijs, een grote ervarenheid in de grondbeginselen en beoefening van een oordeelkundige leerwijze, een goede bedrevenheid in aardrijkskunde en geschiedenis, goed bekend zijn met natuur- en wiskunde en uitmunten in beschaafdheid van verstand. Bezitters van de 1e en 2e rang mochten naar alle openbare en bijzondere scholen solliciteren, die van de 3e en 4e rang alleen maar naar scholen in kleinere plaatsen en gehuchten. Bij vacatures werd een vergelijkend examen ingesteld om de meest geschikte onderwijzer te krijgen. Examens 4e rang werden afgenomen door de schoolopziener en die van de overige rangen door de commissie van onderwijs in de vergaderingen van de gezamenlijke schoolopzienaars in een provincie of door een plaatselijke schoolcommissie. De scholen

zelf werden geclassificeerd in hoogste, middelste en laagste rang om te voorkomen dat scholen met goed onderwijs bezet zouden worden door onderwijzers met een geringe bekwaamheid.

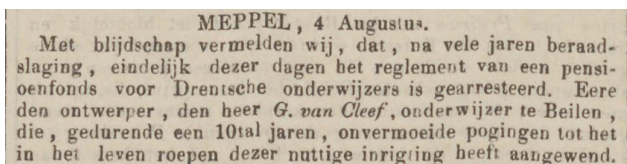
Het invoeren van een rangenstelsel zorgde ervoor dat de kwaliteit van het onderwijs verbeterd werd. Gemakkelijk ging dat niet! Ook het aantal leerlingen dat door één onderwijzer les kreeg, speelde hierbij een rol. Een ondermeester kon pas aangesteld worden als het leerlingenaantal de 70 gepasseerd was. Op de school moest de onderwijzer zich houden aan de officieel door de overheid voorgeschreven boekenlijst, waaruit leer- en leesboeken moesten worden gekozen. Ook moest de onderwijzer klassikaal onderricht geven in plaats van het gebruikelijke hoofdelijk onderwijs. Een belangrijk hulpmiddel bij het lesgeven was de introductie van het schoolbord. Verder moesten de leerlingen verdeeld worden in drie klassen die bij elkaar in een lokaal bleven en gelijktijdig les kregen. Het werd wel zo geregeld dat als een klas les kreeg, de andere twee "stille bezigheden" hadden. Later werden de klassen ieder in een apart lokaal ondergebracht en verdeeld naar "bekwaamheid en gemaakte vorderingen". Ten minste een keer per jaar moest de onderwijzer een onderzoek instellen of de leerling naar de volgende klas kon opschuiven.

Een moeilijk punt was de financiering van het onderwijs, uitsluitend de bekostiging van het openbaar lager onderwijs was van overheidswege mogelijk. In de eerste helft van de 19e eeuw was openbaar onderwijs volgens de wet regel, bijzonder onderwijs werd overgelaten aan en gefinancierd door kerkgenootschappen. Leerstellig onderwijs, bijvoorbeeld christelijk onderwijs was bij de wet van 1806 verboden, pas met de onderwijswet van 1857 kwamen er meer mogelijkheden. Na een lange strijd leidden die in 1920 tot een financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs van overheidswege.

Het lager onderwijs in Beilen:

De periode van Van Cleef

Heel opvallend is het beperkte aantal hoofdonderwijzers gedurende de 19e eeuw. Twee personen zijn decennia lang verbonden gebleven aan hun school, namelijk Gerrit van Cleef van 1813 tot 1856 en Izaäk Mulder van 1864 tot 1904. Beiden komen uitvoeriger aan bod, bij de overigen worden wat summiere opmerkingen gegeven, mede veroorzaakt door een gebrek aan informatie of door een snel vertrek uit Beilen.

Aankondiging van het pensioen van Van Cleef in de Groninger Courant

Begin 19e eeuw (in 1799 was er een vacature) ging Roelof Hunze werken aan de openbare school in Beilen. Naast schoolmeester was hij ook voorzanger in de kerk. Roelof werd op 2 september 1792 geboren in Beilen. Hij slaagde voor zijn rang als onderwijzer en vervulde zijn ambt plichtsgetrouw, waarover de schoolopziener – de predikant G. Smit – tevreden was tijdens een inspectiebezoek aan zijn school in 1807. Niet gek voor de status van de school, die toen al geclassificeerd werd tot de middelste rang en die een onderwijzer bezat met een onderwijzersrang die maar tien personen in heel Drenthe in hun bezit hadden. Lang kon Beilen niet genieten van deze man, want op 30 april 1812 kwam hij op 49-jarige leeftijd te overlijden.

Al heel snel (in 1813) kon een nieuwe leerkracht aangesteld worden voor een jaarsalaris van f. 450,=, een goed betaalde baan! Uit een vergelijkend examen van 19 sollicitanten werd gekozen voor Gerrit van Cleef, op dat moment ondermeester op een school in Almelo en in het bezit van een 2e onderwijzersrang. Een schot in de roos voor

Beilen! Gerrit werd op 30 december 1792 geboren in De Wijk en al heel snel behaalde hij het ene onderwijzersexamen na het andere. Op 17-jarige leeftijd kwam hij in bezit van de 2e rang en kon hij solliciteren naar een hoofdschool, welke status Beilen bereikte in 1813. Dank zij de financiële beloning die hij in Beilen kreeg, hoefde hij niet te solliciteren naar een andere plaats, wat veel collega's in zijn tijd wel deden. In Beilen ontpopte Van Cleef zich als een onderwijzman in hart en nieren, die grote bekendheid kreeg in zijn dorp, maar ook daarbuiten. Hij gaf goed onderricht aan zijn leerlingen, waardoor de school groeide en een assistent nodig was. Van Cleef volgde de nieuwste onderwijsontwikkelingen op de voet en paste die toe in zijn lessen. Als één van de weinige onderwijzers in de provincie Drenthe leerde hij de Beiler jeugd het lezen via de klankmethode en niet meer met de alom gebruikelijke spelmethode. Het leesproces werd hierdoor versneld en leidde tot betere onderwijsresultaten. De klankmethode was ontwikkeld door P.J. Prinsen (1777-1854), directeur van de enige rijkskweekschool in Haarlem, die in 1817 de methode uitgaf: "Leerwijze om kinderen te leren lezen". Deze leerwijze werd ook sterk gepropageerd door de rijksinspectie, met name hoofdinspecteur Henricus Wijnbeek (1772-1866), die veelvuldig het land inging om scholen te bezoeken en te praten met schoolopzieners en onderwijzers. Gemakkelijk ging de overgang van spel- naar klankmethode niet. Er was sprake van onwetendheid en verzet bij het onderwijzend personeel. Drie decennia waren nodig om de klankmethode op de Noord-Nederlandse scholen te introduceren. Ca. 1830 werd deze methode in praktisch alle grote gemeenten gebruikt, maar op het platteland duurde dat wel tot 1850 á 1860.

Wijnbeek bezocht Van Cleefs school in 1836 en was hierover lovend. "Hier mogt het mij gebeuren eene schoolinrigting aan te treffen, die tot model voor de geheele provincie zou mogen verstreken". Ook in 1844 was Wijnbeek onverminderd

Cartoon uit de 19e eeuw over het onderwijs

enthousiast over Van Cleef. Alleen constateerde hij wel dat de man niet naar waarde geschat werd en dat er bij de ouders teveel het vooroordeel heerste tegen al wat nieuw was. Was Van Cleef te progressief? Wilde hij teveel? Negatieve berichten waren er niet en zijn school werd zo goed bezocht, dat het schoolgebouw te klein werd. Eind 1850 kon Van Cleef een nieuw gebouw feestelijk inwijden, wat afgesloten werd met een optocht van de schooljeugd door het dorp. De bouw was mede mogelijk gemaakt door een rijkssubsidie van f. 1200,=.

Ook op ander gebied was Van Cleef een gezien en gerespecteerd man, die flink van aanpakken hield. Naast zijn baan als hoofdonderwijzer was hij heel actief in de Hervormde kerk als koster, voorlezer, voorzanger en organist. Hiervoor kreeg hij jaarlijks een vergoeding van f. 100,= en tevens vrij wonen. Door twee zaken kreeg Van Cleef een grote provinciale bekendheid, namelijk zijn initiatief om het peil van de Drentse onderwijzer te verhogen en zijn inspanning om de arbeidsvoorwaarden van de onderwijzers te verbeteren. Vanaf 1822 verzamelde hij om de 14 dagen onderwijzers uit de omtrek om ze zo goed mogelijk uit te rusten voor hun taken op school. De Drentse onderwijzer volgde zijn opleiding niet aan de kweekschool in Haarlem. Dat was te ver weg! Hij werd opgeleid in de praktijk met lessen van ervaren hoofdonderwijzers en door informatie

van schoolopzieners. Ook gingen heel wat onderwijzers naar de vergaderingen van de onderwijzersgezelschappen, die vanaf 1815 rijkssubsidie kregen. Hiermee konden gezelschappen bibliotheken aanleggen, lesmaterialen kopen, werden ze geïnitieerd tot onderling schoolbezoek, werden prijsvragen en wedstrijden uitgeschreven en wegen gezocht om de bestaansmogelijkheden te verbeteren van de onderwijzer. Ook werden feesten gehouden om zo de saamhorigheid te bevorderen. De vakbekwaamheid van de Drentse onderwijzer werd tot ca. 1845 voornamelijk bevorderd door die onderwijzersgezelschappen. Hieraan heeft Van Cleef ook zijn steentje bijgedragen. Oud-leerlingen roemden zijn inzet en kwaliteiten bij belangrijke gebeurtenissen, zoals bij zijn zilveren ambtsjubileum in 1839 en op zijn begrafenis in 1856. Later kwamen er cursussen van schoolinspecteur H.J. Nassau in Assen en startte W. Hummel in Meppel zijn kweekschool. Zo steeg langzamerhand het onderwijsniveau van de Drentse onderwijzer. In 1807 waren er 108 onderwijzers zonder rang, in 1850 nog maar 5. Een beeld waarmee Drenthe niet zo veel verschilde met dat van de andere provincies.

Naast zijn opleidingskwaliteiten beijverde Van Cleef zich voor betere arbeidsvoorwaarden voor de onderwijzer. Hij zette zich in voor het oprichten van een fonds voor weduwen en wezen van onderwijzers, zodat ze niet meer overgeleverd waren aan de armenkas. Verder wilde hij een pensioenvoorziening voor zieke en oude onderwijzers. In 1844 had hij een plan uitgewerkt voor een fonds voor pensionering van onderwijzers, met de opzet dat iedereen die 50 jaar had gewerkt of die invalide was geworden, kon rekenen op een toelage. Helaas kreeg dit voorstel niet voldoende bijval, zodat het fonds ontbonden werd. Dit was toe te schrijven aan de financiële bezwaren van veel onderwijzers die van hun karige loon contributie moesten betalen. En aan het feit dat gemeente en provincie zich onthielden van steun.

Eind 1852 werd Van Cleef ziek, maar hij bleef doorwerken. Toen het niet meer ging, wilde hij het stokje overdragen aan zijn zoon Willem, die door hem was opgeleid. Maar op 18 juli 1856 kwam vader Gerrit te overlijden

Foto van het graf van Gerrit van Cleef, 64 jaar oud en 5 weken na de dood van zijn vrouw Eva Barnecate.

In het volgende tijdschrift gaat het artikel verder met de periode na Gerrit van Cleef met voornamelijk aandacht voor Izaäk Mulder.

Foto's

1. Archief HVGB
2. Archief Oudheidkamer
3. PDAC 25-6-1861 Dikboom
4. Groninger Courant 8-8-1855
5. Archief HVGB
6. NL-HaNA_2.24.10.02_0_134-1260_1

Literatuur

1. Boekholt, P.Th.F.M., De hervorming der scholen. Het onderwijs in Drenthe in de eerste helft van de negentiende eeuw, Assen, 1982
  2. Boekholt, P.Th.F.M., Meester van Cleef en het onderwijs in Beilen. In: Ts. Historische Vereniging Beilen, 1992
  3. Görlitz, P.K., Geschiedkundig overzicht van het lager onderwijs in Nederland, Leiden, 1849
  4. Post, R.R., Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de Middeleeuwen, Utrecht, 1954
  5. Reinsma, R., Onderwijs in Drenthe. In: Nieuwe Drentse Volksalmanak, 1965
  6. Reinsma, R., Scholen en schoolmeesters onder Willem I en II, Den Haag, 1966
  7. Reinsma, R., Het lager onderwijs in Drenthe in 1836. In: Nieuwe Drentse Volksalmanak, 1976
- #### Kranten etc.
01. Bijdragen betreffelijk den staat en de verbetering van het schoolwezen in het koninkrijk Holland: 1807, 1810-1814
  02. Drentsche Courant: 11-1-1839
  03. Internetgegevens betreffende R. Hunze, G. van Cleef, W. van Cleef, A.H. Dikboom, I. Mulder
  04. Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding met betrekking tot de lagere scholen in het koninkrijk der Nederlanden: 1854, 1859, 1864, 1868, 1874
  05. Nieuwsblad van het noorden: 27-7-1894
  06. Opregte Haarlemsche Courant: 22-7-1856
  07. Provinciale Drentse en Asser Courant: 1858, 1859, 1862, 1869, 1882, 1884, 1887, 1889, 1890, 1892, 1894, 1898, 1901, 1904
  08. De Telegraaf: 19-8-1904
  09. Het vaderland: 8-10-1895
  10. De Wekker, weekblad voor onderwijs en schoolwezen: 1850, 1853, 1856, 1864, 1869, 1870, 1873, 1874, 1876, 1878-1883, 1890